

**ЗАЧИСТКА ІДЕОЛОГІЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ
НАПЕРЕДОДНІ ЗАСНУВАННЯ ІНСТИТУТУ
ІСТОРІЇ АН УРСР.
Д.І. БАГАЛІЙ І БІЛЬШОВИЦЬКА РЕПРЕСИВНА
МАШИНА В ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ**

Взаємини Дмитра Івановича Багалія (1857-1932) з радянською владою отримали детальне висвітлення у працях відомого українського історика В.В. Кравченка¹. Проте останні роки життя вченого представлено недостатньо повно. Архівні матеріали (головним чином, епістолярій Д.І. Багалія) дозволяє пролити додаткове світло на ці стосунки.

Обережно зустрівши встановлення влади рад², Д.І. Багалій дуже швидко активно включився у процес розбудови нового ладу. Його, як і багатьох інших українських науковців, не міг не підкупити курс на українізацію³. Вчений, скоріш за все, більше тішився з можливості вільно працювати на користь України, ніж повірив у більшовицьку ідеологію⁴. Д.І. Багалій намагався діяти у звичний для себе спосіб: використовував потрібну режиму риторичу, декларував свою лояльність, але при цьому намагався провадити у життя українські інтереси. З радянською владою це працювало до певного часу. Поступово почала намічатися зміна політики і зазвучали перші тривожні дзвоники. Один з них пролунав по лінії Херсонського бюро Секції наукових робітників Д.І. Багалій, як голова Центрального бюро, отримав лист, у якому його просили позитивно вплинути на долю професора Херсонського Інституту народної освіти (далі ІНО) Д.А. Зінчука. Останній здобув освіту у Петербурзькій Духовній Академії та на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету. З 1907 р. став доцентом і почав читати лекції у Петербурзькій Духовній Академії, звідки у 1919 р. перейшов до Херсонського ІНО. Наукові зацікавлення, на той час вже професора, становили

історія його рідної землі – Холмщини та єгиптологія, а вільне володіння англійською та німецькою мовами дозволяли йому слідувати за зарубіжною історіографією. Не маючи власної родини, він все життя присвятив суто науковій роботі, відмовляючись від позаінститутських заробітків. І ось проти Д.А. Зінчука було розпочато кампанію за зняття його із посади, що для нього означало позбавлення засобів до прожиття. Головними звинуваченнями проти нього висувались відвідування церкви (релігійність) та ідеологічна невитриманість у «марксистському напрямі» курсу історії класової боротьби. Ця подія викликала значні хвилювання серед викладачів, і навіть почало лунати запитання: «А чия черга за Зінчуком?»⁵.

М.Є. Слабченко зі свого боку повідомляв Д.І. Багалію, що проти нього теж висунули цілий ряд звинувачень, зокрема з приводу того, що він, нібито під впливом М.С. Грушевського, не поїхав до Москви на Першу всесоюзну конференцію істориків-марксистів, не сприйняв ініціативу Одеського ІНО приєднатися до ухвали Президії ВУАН щодо С.О. Єфремова, не був присутнім у Харкові під час надання докторського ступеню М.І. Яворському. Вченому закидали навіть відмову річної давнини виступити у п'ятницю на великодньому тижні та викладати на вчительських курсах. У кінцевому підсумку адміністрація заявила: «сопоставляя все означенные факты, мы получаем, т[ак] ск[азать], комплекс, свидетельствующий, что Вы не с нами» і почала пошук кандидатур на заміщення посади М.Є. Слабченка. Останній був непевен чи вдасться йому залишитись в ІНО до кінця 1929 р.⁶.

Згаданий вище московський з'їзд істориків-марксистів (грудень 1928 – січень 1929 р.) особливо відзначився своїм негативним ставленням до української історичної науки. На ньому голова української делегації – М.І. Яворський виступив із доповіддю «Про сучасні антимарксистські течії в українській історичній науці», у якій оголосив економічний матеріалізм, націонал-марксизм, етнографізм ворожими марксизму і боротьбу з ними назвав головним завданням історика. Але, за іронією долі, у виступі П.О. Горіна він сам був звинувачений у пропагуванні немарксистських поглядів на історію України. Більше того, під впливом промови М.М. Покровського, з'їзд, не зважаючи на

членство у КП(б)У та Товаристві істориків-марксистів, затаврував без винятків всю українську історичну науку як «націоналістичну», а її представників – «націонал-шовіністами»⁷. З'їзд викликав у Д.І. Багалія значне занепокоєння, якого він не міг приховати⁸.

На Україні тим часом почалась боротьба з «яворщиною». М.І. Яворського оголосили «ідеологічним шкідником», виключили з усіх організацій, при цьому звинувативши у навмисному розвалюванні їх роботи. У середині 1930 р. він переїхав до Ленінграду⁹. Характерно, що у цей непростий для нього час, М.І. Яворський шукав моральної та матеріальної підтримки саме у Д.І. Багалія. Збереглося 5 його листів. Д.І. Багалій, не дивлячись на свою звичайну обережність, принаймні один раз листовно відповів і, більше того, не відмовив у проханні позичити 200 крб.¹⁰ В останньому листі від 22 квітня 1930 р. М.І. Яворський повідомляв, що з нього зняли звинувачення і за два-три роки обіцяли поновити членство у партії¹¹. Але майже за рік його заарештували і відправили на Соловки¹².

Д.І. Багалій не міг не відчувати, що ситуація починає ставати дедалі непередбачуваною та загрозливою і для нього самого. В.В. Кравченко слушно зауважив, що приблизно з 1930 р. «кільце навколо Багалія поступово, але неухильно звужувалося. У радянській пресі вже розпочиналася кампанія критики, спрямована персонально проти нього»¹³. Головним об'єктом критики представників «партійної науки», хоч і продовжував залишатися М.С. Грушевський, але прізвище Д.І. Багалія почало згадуватися поруч з його¹⁴. За декілька років перед цим у великій статті з нагоди ювілею М.С. Грушевського¹⁵, яка потім з невеликими скороченнями була включена і до «Історіографічного вступу» до «Нарису історії України на соціально-економічному ґрунті», Д.І. Багалій заявив, що визнає його схему «за правильну щодо української історії; вона правильна і з теоретичного, і з практичного боку, бо український народ жив історичним життям протягом більш ніж тисячоліття...»¹⁶. У цих працях вчений подав аналіз тільки наукової діяльності М.С. Грушевського, ухилившись від оцінки політичної, для якої, на його думку, «ще не настав час»¹⁷. Така позиція Д.І. Багалія була піддана нищівній критиці у рецензії Ф. Ястребова¹⁸, а трохи згодом Т.Т. Скубицького. Останній

прямо вказав, що значну загрозу для позицій істориків-марксистів становить «довольно влиятельная и до сих пор слабо разоблаченная» група псевдомарксистів у складі Д.І. Багалія, О.П. Оглоблина, М.І. Яворського, О.Ю. Гермайзе, М.Є. Слабченка¹⁹.

На цей час Д.І. Багалій вже мав досвід полеміки з істориками-марксистами. Але якщо дискусія з М.І. Яворським, хоч і була позбавлена толерантності з боку останнього, все-таки мала ознаки науковості²⁰. Ф. Ястребов і Т.Т. Скубицький фактично виставили Д.І. Багалію ультиматум з боку влади, зажадавши його перетворення на ідеологічного бійця, який має дати «класову» оцінку науковим працям і суспільним поглядам вже не тільки М.С. Грушевського, а й В.Б. Антоновича, М.Ф. Владимирського-Буданова, І.В. Лучицького, В.С. Іконникова, М.П. Василенка, М.Є. Слабченка, О.Ю. Гермайзе та ін.²¹ При цьому думка самого Д.І. Багалія була режиму вже не цікава: його відповідь Т.Т. Скубицькому, редагований М.М. Покровським «Історик-марксист» відмовився друкувати (вона побачила світ тільки у 1990 р.), хоч у ній він і запевняв, що історіософічну концепцію М.С. Грушевського він рішуче не сприймає і багато зробив для викриття т.зв. «яворщини» та «шкідницької, контрреволюційної» діяльності істориків М.Є. і Т.М. Слабченків, О.Ю. Гермайзе і С.О. Єфремова²².

Згадані вище статті фактично являли собою ідеологічну підтримку наступу радянської влади на українську науку. Звинувачення щодо Академії наук, висловлені у цих публікаціях, мали цілком конкретні наслідки: того ж року ВУАН зазнала перевірки і чистки кадрів. Н.Д. Полонська-Василенко повідомляла Д.І. Багалію, що з Академії станом на 12 серпня 1930 р. «вичищені» 27 осіб, 12 з яких – з Історико-Філологічного Відділу. Серед них, зокрема, були: дружина В.Б. Антоновича – К.М. Мельник-Антонович та члени родини М.С. Грушевського – О.О. Грушевська, Г.С. Шамрай²³.

Працівники, звільнені таким чином, не мали права на пенсійне забезпечення ані за віком, ані за вислугою років і фактично позбавлялися владою засобів до прожиття. У листі до Д.І. Багалія К.М. Мельник-Антонович зазначала: «Доведеться може піти за прикладом Щербаковського²⁴, бо мені без пенсії нічим жити, а подавати запоганеного документа теж не можна так само, як і залишати його після себе і на мені буде за те вічний сором»²⁵.

1931 року О.П. Оглоблин змушений був пережити арешт (йому висунули звинувачення – «протаскування українського націоналізму в наукову роботу», але звільнили за нестачею доказів)²⁶ та принизливу процедуру «дискусії» з приводу його праць, яка відбулась 27-28 травня 1931 р. за ініціативи Київського філіалу Товариства істориків-марксистів. Н.Д. Полонська-Василенко була там присутня і написала Д.І. Багалію лист, у якому детально описала побачене: «Останній день – 28, публіки було дуже мало, взагалі її було мало і тому було в актовім залі погано чути. Виступали студент, студентка, Кокошко, Баранович (той поклав на нього всю відповідальність за нашу комісію²⁷: брак соцзмагання, шефства, ударництва тощо); сам О.П. [Оглоблин] – який визнав в значній мірі свої хиби, [зокрема] рецензії на Слабченка та Яворського, і, як кажуть, цей виступ відбився добре на наслідках. Наступними виступали Загрецький та Скубицький. Той, між іншим, закидав, що він цитує Фельдмана, який є член товариства, на чолі якого, як почесний голова, стоїть Пілсудський»²⁸.

Результатом обговорення стала резолюція, у якій праці О.П. Оглоблина визнавались немарксистськими і він виключався з лав істориків-марксистів, але права працювати в Академії наук та викладати не позбавлявся. При цьому з обуренням відмічався виступ К.С. Антиповича, який став на захист свого вчителя²⁹.

Всі ці події викликали у Д.І. Багалія страх за власну долю. Він нещиро писав О.П. Оглоблину, що не знає наслідків «дискусії» про його праці (хоч прекрасно знав про них із листа Н.Д. Полонської-Василенко) і повідомляв його про звільнення з Харківського Інституту історії української культури, пояснюючи цей крок спочатку запровадженням колективної роботи, через що зі складу співробітників Інституту випадали усі не харків'яни³⁰, а потім – нестачею посад наукових співробітників для аспірантів, які завершили навчання³¹.

Д.І. Багалію було дуже незручно написати О.П. Оглоблину про це рішення. Він спочатку просив Н.Д. Полонську-Василенко повідомити свого колегу, мотивуючи це тим, що сам цього зробити не може, оскільки не знає його адреси³². Потім Д.І. Багалій знов згадав про постанову Інституту вже у спільному листі до Н.Д. Полонської-Василенко та О.П. Оглоблина: «Шановний Олександр Петрович! Вже в попередньому листі я прохав

Нат[алю] Дм[итровну] переказати Вам неприємну для Вас постанову нашого Інститута, що він взагалі вирішив не вводити в члени і співробітники тих, хто проживає за межами Харкова. Це викликано плянвою роботою членів Інститута, що можуть фактично вести лише ті, хто проживає в Х[аркові]. На цій підставі принциповій, а не персональній президія одхилила і Вашу пропозицію про поновлення Вас членом Інститута, як і В.О. Романовського»³³ і лише після цього повідомив останнього особистим листом³⁴.

Д.І. Багалій декілька років виступав з численними заявами та деклараціями на підтримку радянської влади, виголошував промови, у яких вимагав нещадної кари «контрреволюціонерам» (процес СВУ), засуджував «пригноблення трудящих мас» Західної України, викривав діячів української «контрреволюційної» еміграції тощо³⁵. В.І. Вернадський дивувався у листі до А.Ю. Кримського: «Господи Боже мой, что он говорит и что он пишет, как он откровенно сжигает то, чему так пылко и открыто недавно поклонялся!»³⁶. С.О. Єфремов у щоденнику висловився ще більш категорично: «...краще загинути, ніж здобувати ласки шляхами Багалієвими»³⁷.

Не дивлячись на всю цю діяльність, Д.І. Багалій змушений паралельно розпочати і кампанію самокритики. З 23 листопада по 1 грудня 1931 р. проходила остання сесія ВУАН, на якій він був присутній. На ній Д.І. Багалій виступив із критикою своєї роботи як голови не так давно створеної Комісії із вивчення соціально-економічної історії України XVIII-XIX ст.³⁸ Зберігся також уривок його листа до редакції часопису «Комуніст», у якому зазначається, що на Харківській науково-дослідній кафедрі історії української культури в порядку «критики і самокритики» розглянуто 10-й том її збірника праць. Як редактор тому Д.І. Багалій взяв на себе усю відповідальність за його «ідеологічні хиби і недоліки» і визнавав, що «не засвоєно значною частиною членів кафедри чіткої марксо-ленінської методології»³⁹.

1932 р. розпочався для ВУАН із перевірки праць українських філософів на предмет наявності у них троцькізму. Прихильниками ідей Л.Д. Троцького визнали О.І. Загорулька, І.І. Врону, Я. Розанова, які працювали у Комісії філософсько-соціологічній при Кафедрі марксизму-ленінізму Академії наук. Разом з ними до

групи «троцькістів» потрапив і секретар II Відділу О.М. Камішан⁴⁰. Згодом ці науковці були репресовані.

Звістка Н.Д. Полонської-Василенко про виявлення в Академії «троцькістів» не могла не викликати у Д.І. Багалія побоювань, що незабаром можуть так само засудити і його праці і спонукала прискорено готуватися до прилюдного каяття.

У своєму записнику ще за грудень місяць 1931 р. під числами 21, 22, 23 та 24 він записав: «складати допов[ідь] про себе», над чим і працював до 28 січня 1932 р., дня коли захворів на грип⁴¹. За цей час Д.І. Багалієм було написано 4 самокритичних нариси, які мали засвідчити визнання ним потреби стати «войовничим матеріалістом, боротись за партійність в історичній науці..., непримиренно поставившись до свого минулого об'єктивізму»⁴². Якщо раніше це йому заважав зробити «спокійний темперамент», то тепер він обіцяв «викривати і засуджувати не лише свої старі праці з буржуазною ідеологією, виправляючи їхню хибну методологію, а й чужі праці в галузі української історії»⁴³. Своїми «великими хибами» вчений визнав схвальний відгук на «Огляд української історіографії» Д.І. Дорошенка, недостатню «ідеологічну» характеристику В.Б. Антоновича, відсутність критики М.С. Грушевського⁴⁴. Якщо раніше Д.І. Багалій говорив, що оцінювати ідеологію останнього «не на часі», то тепер зазначав, що «не мав на це часу»⁴⁵. Крім цього, він також всіляко намагався відхреститися і від своїх слів про визнання схеми, покладеної в основу «Історії України-Руси», стверджуючи, що «мав на увазі Київський початок історії України, а не його концепцію, якої я зовсім не визнаю»⁴⁶.

Жорсткій критиці піддав Д.І. Багалій навіть свої студентські роки, коли В.Ф. Смиренко пообіцяв давати 250 крб. на місяць на «Читанки», які готували студентські гуртки («коши»): «не поставилися негативно до того, що ця допомога йде од представника класи визискувачів»⁴⁷. Змушений він також був згадати і про прикрий для нього випадок з рецензією І.А. Лінниченка на його магістерське дослідження⁴⁸, цілком прийняти критику свого опонента і загалом визнати свою роботу «для нашого часу непотрібною»⁴⁹. У кінцевому підсумку Д.І. Багалій дійшов нещадного присуду, що «свою хибну в цілому буржуазну ідеологію і методологію, що її треба розглядати на сьогодні, як шкід-

ливу, антимарксовську, антиленінську й об'єктивно антипролетарську»⁵⁰.

За домовленістю із заступником наркома освіти УСРР Є.Ф. Гірчаком самокритичний виступ Д.І. Багалія мав відбутися у Харкові у лютому 1932 р.⁵¹ Але 9 лютого вчений помер від ускладнень, спричинених хворобою.

Характерним для самокритичних виступів і писань Д.І. Багалія було те, що він практично не зробив того, чого від нього вимагали, а тільки обіцяв це у перспективі. Тому важко сказати, чи здобував вчений такими своїми діями відстрочку, чи навпаки – лише прискорював трагічний фінал у вигляді сфабрикованої НКВС справи, але навряд чи б його оминула ця «гірка чаша». Нездарма О.П. Оглоблин назвав смерть Д.І. Багалія «символічно-своєчасною»⁵². Очевидно, що він мав усі підстави так вважати.

С.О. Єфремов занотував у своєму щоденнику один з перших відомих доносів на вченого ще у 1926 р.: «Запитали просто – чому Академія форсує цей ювілей «чорносотенця», «члена Державної Ради» і мало не ворога радянської влади?»⁵³. Але тоді ця справа виглядала як якесь непорозуміння.

Вже після смерті Д.І. Багалію судилося стати фігурантом декількох справ. Прізвище померлого історика неоднаразово згадувалося на допитах Д.П. Гордієвим. Зокрема він свідчив наступне: «В 1925 г. я из Тифлиса проездом в Ленинград заехал в Харьков, где встретился со своими бывшими профессорами и товарищами по научной работе: академиками Багалеем и Бузескулом, профессорами Гольдиным, Билецким, академиком Никольским, профессором Таранущенко, своими соучениками Никольской, Берладиной и др. В Харькове я столкнулся с резкими антисоветскими настроениями, недовольством положением научных работников, борьбой за сохранение старых кадров. Это произвело на меня большое впечатление и еще более усилило мои антисоветские настроения. Багалей с первой же встречи начал меня обрабатывать и убеждать остаться в Харькове для совместной борьбы «за сохранение кадров и науки». Я договорился с ним о том, что буду работать в Харькове периодически и с тех пор начал регулярно приезжать из Тифлиса 3-4 раза в год, оставаясь в Харькове на месяц-два. За время своих наездов в Харьков я сталкивался с рядом лиц, политические

мировоззрення котрых шли в разрез с политикой Советсткой Власти. Я поступенно из бесед с этими лицами, и особенно, из бесед с академиком Багалеем выяснил, что в Харькове существует ряд политических группировок научных работников, которые ведут антисоветскую работу»⁵⁴.

Колега Д.П. Гордієва В.В. Дубровський⁵⁵ теж зазначав: «...В украинский к[онтр] р[еволюционный] блок до 1928-1929 г. входили группы: украинская федералистическая, руководимая академиком Багалием, украинская буржуазно-демократическая, руководимая М. Грушевским в Киеве с примыкавшей к ней группой Перетца в Ленинграде, украинская национал-фашистская группа, руководимая Шумским, Яворским, Максимовичем и Конином, которая в свою очередь смыкалась с группой Васильева-Турянского в Западной Украине»⁵⁶.

Таким чином, існувала реальна загроза того, що Д.І. Багалій може бути зарахований до «класових ворогів», «буржуазних націоналістів» чи «прихованих контрреволюціонерів». В свою чергу, це не могло не викликати занепокоєння у його колег. Тому навколо наукової спадщини померлого історика розгорнулися своєрідні «ідейні баталії». О.П. Оглоблин і Н.Д. Полонська-Василенка двічі (1932 р. і 1933 р.) зверталися до Президії II Відділу з проектом вшанування пам'яті Д.І. Багалія, який передбачав видання творів покійного, надання Комісії його імені, влаштування кабінету у Музеї діячів культури та встановлення меморіальної дошки на будинку, у якому він жив у студентські роки (Театральна, 3)⁵⁷. Перелічені заходи мали на меті закріпити за Д.І. Багалієм статус радянського вченого. У цій ситуації першочергового значення набувало ідеологічне редагування творів покійного історика, яке яскраво відбилося у фрагментах «Нарисів української історіографії за доби феудалізму й доби капіталістичної»⁵⁸.

Працюючи над доповненням та переробкою розкритикованого «Історіографічного вступу» до «Нарису історії України на соціально-економічному ґрунті» (1928 р.), Д.І. Багалій суттєво збільшив обсяг дослідження, дещо змінив структуру, переглянув деякі висновки та формулювання. Так, в процесі роботи з'явилася нова монографія, яка через швидку смерть історика лишилася незавершеною⁵⁹. Підготувати її до видання та здійснити редакційну роботу мав О.П. Оглоблин. Однією з найбільш характерних ідео-

логічних правок стала заміна «народницької ідеології»⁶⁰ на «буржуазно-націоналістичну» і зарахування до її представників В.Б. Антоновича та М.С. Грушевського⁶¹. Слід відмітити також і той факт, що Д.І. Багалій теж намагався «притрусити марксизмом» свою працю, використовуючи терміни на зразок «пролетарської частини козацтва»⁶².

У некрологах Д.І. Багалія, написаних О.П. Оглоблиним⁶³ та В.В. Дроздовським⁶⁴, підкреслювалася його лояльність до більшовицької влади та наголошувалося на важливому значенні доробку історика для марксистської науки. Ці спроби мало в чому змогли пом'якшити сумні наслідки: вченого офіційно не засудили, але чимало його колег було репресовано, створені ним установи ліквідували. В.В. Кравченко влучно підсумував: «Це не врятувало його творчу спадщину радянського періоду від заборон. Частина її потрапила до горезвісних «спецхранів». Решта виявилася непотрібною, «застарілою» або «неканонічною». Сам Багалій для радянських істориків став фігурою якщо й не ворожою, то принаймні підозрілою, щодо якої ліпше було перестрахуватися»⁶⁵. Ім'я та праці Д.І. Багалія на кілька десятиліть поринуло у забуття. За ці роки робилися поодинокі спроби як реабілітувати його погляди⁶⁶, так і затаврувати як синтез українського націоналізму з монархічними концепціями російських істориків⁶⁷. В.В. Кравченко згадує, що навіть в кінці 1970-х – на початку 1980-х рр. творчий доробок Д.І. Багалія не належав до «актуальних» проблем радянської історіографії⁶⁸. Кінець цьому поклали тільки процеси «перебудови» та «гласності» в СРСР, а згодом здобуття Україною незалежності.

¹ Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность / Кравченко В.В. – Х.: Изд-во «Основа» при ХГУ, 1990. – 176 с.; Кравченко В.В. Д.И. Багалій в світлі й тіні своєї «Автобіографії» / Багалій Д.І. Автобіографія. 50 літ на сторожі української культури / [упорядкув., вступ. ст., комент. В.В. Кравченка]. – Х.: ХП «НУА», 1999. (Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т.). Т. 1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія. – 1999. – С. 9-56; Кравченко В.В. Історик для України / Україна, імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. – К.: Критика, 2011. – С. 133-196.

² Чотири розповіді про Дмитра Багалія / [упоряд., передне слово О. Багалій]. – Х.: «Видавництво САГА», 2007. – 94 с.

³ Цілком слушною видається думка Ярослава Дашкевича про те, що українізацію 1920-х рр. слід розглядати як свідому політичну провокацію, метою якої було виявити якомога більше прихильників української державності і в подальшому їх знищити / Ярослав Дашкевич. «Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика. – К.: Темпора, 2011. – 828 с.

⁴ У цьому контексті вельми цікавим є також питання про те, як Д.І. Багалій насправді розумів марксизм у науковому плані. Опосередковано, це видно з листа М.Є. Слабченка до нього, де чітко розводяться історики-партійці, «що отримали патент на всезнайство» та історики-марксистки. Із контексту листа випливає, що у розумінні як М.Є. Слабченка, так і Д.І. Багалія, істориками-марксистами вони вважали науковців, у дослідженнях яких превалювала соціально-економічна тематика (ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 46235. – Арк. 1-2). Навіть промова вченого на власному ювілеї у 1927 р. викликала у С.О. Єфремова враження маневрування «між своїми справжніми симпатіями та висловом віроповідданого почуття» (Єфремов С.О. Щоденники. 1923-1929 / [упоряд. О.С. Путро та ін.]. – К.: Газета «Рада», 1997. – С. 559).

⁵ Лист Мирненка О. до Багалія Д.І. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 23827. – Арк. 1-5.

⁶ Лист Слабченка М.Є. до Багалія Д.І. від 26 лютого 1929 р. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 46248. – Арк. 1-5.

⁷ Касьянов Г.В. Академік М.І. Яворський: доля вченого / Г.В. Касьянов // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С. 79-80.

⁸ Єфремов С.О. Щоденники. 1923-1929 / [упоряд. О.С. Путро та ін.]. – К.: Газета «Рада», 1997. – С. 725.

⁹ Касьянов Г.В. Академік М.І. Яворський: доля вченого / Г.В. Касьянов // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С. 84.

¹⁰ Невідомі листи М.І. Яворського до Д.І. Багалія. // Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник / [упорядк. Кравченко В.В.]. – Х.: «Майдан», 1998. – С. 206-207.

¹¹ Невідомі листи М.І. Яворського до Д.І. Багалія. // Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник / [упорядк. Кравченко В.В.]. – Х.: «Майдан», 1998. – С. 207.

¹² Касьянов Г.В. Академік М.І. Яворський: доля вченого / Г.В. Касья-

нов // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С. 85.

¹³ Кравченко В.В. Історик для України / Україна, імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. – К.: Критика, 2011. – С. 192.

¹⁴ Кокоско С. У наступ проти буржуазної історичної науки // Пролетарська правда. – 1931. – № 62. – С. 2; № 65. – С. 3; № 76. – С. 2.

¹⁵ Багалій Д. Академік М.С. Грушевський та його місце в українській історіографії // Червоний шлях. – 1927. – № 1. – С. 160-217.

¹⁶ Багалій Д.І. Акад[емік] М.С. Грушевський і його місце в українській історіографії / Історіографічний вступ [до «Нарису історії України на соціально-економічному ґрунті»] / Багалій Д.І. / [упорядкув., вступ. ст., комент. В.В. Кравченка]. – Х.: Золоті сторінки, 2001. (Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т.). Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України. – 2001. – С. 287.

¹⁷ Багалій Д.І. Акад[емік] М.С. Грушевський і його місце в українській історіографії / Історіографічний вступ [до «Нарису історії України на соціально-економічному ґрунті»] / Багалій Д.І. / [упорядкув., вступ. ст., комент. В.В. Кравченка]. – Х.: Золоті сторінки, 2001. (Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т.). Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України. – 2001. – С. 280.

¹⁸ Ястребов Ф. [Рец. на кн.]: Багалій Д.І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті // Прапор марксизму. – 1929 р. – № 5. – С. 167-176.

¹⁹ Скубицкий Т. Классовая борьба в украинской исторической литературе / Т. Скубицкий // Историк-марксист. – 1930. – № 17. – С. 34.

²⁰ Яворський М.І. Дещо про «критичну критику», про об'єктивну історію, та ще й про бабусину спідницю / М.І. Яворський // Червоний шлях. – 1924. – № 3. – С. 167-182; Багалій Д.І. З приводу антикритики проф. М.І. Яворського / Д.І. Багалій // Червоний шлях. – 1924. – № 6. – С. 149-160; Яворський М. Провідні думки в розвитку історичної науки / М. Яворський // Прапор марксизму. – 1929. – № 1. – С. 89-116.

²¹ Скубицкий Т. Классовая борьба в украинской исторической литературе / Т. Скубицкий // Историк-марксист. – 1930. – № 17. – С. 36-37.

²² Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность / Кравченко В.В. – Х.: Изд-во «Основа» при ХГУ, 1990. – С. 148-149.

²³ Лист Полонської-Василенко Н.Д. до Багалія Д.І. від 12 серпня 1930 р. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 46117. – Арк. 1-2.

²⁴ Покінчив життя самогубством.

²⁵ Лист Мельник-Антонович К.М. до Багалія Д.І. від 31 липня 1930 р. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 45526. – Арк. 1.

²⁶ Верба І. Дмитро Багалій і Олександр Оглоблин: до історії творчих стосунків / І. Верба, С. Кіржаєв // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник / [упорядн. Кравченко В.В.]. – Х.: «Майдан», 1999. – С. 269.

²⁷ Мається на увазі Комісія із вивчення соціально-економічної історії України XVIII-XIX ст., яка діяла протягом 1929-1934 рр.

²⁸ Лист Полонської-Василенко Н.Д. до Багалія Д.І. від 30 травня 1931 р. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 46147. – Арк. 1-2.

²⁹ Лист Полонської-Василенко Н.Д. до Багалія Д.І. від 30 травня 1931 р. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 46147. – Арк. 1-2.

³⁰ Лист Багалія Д.І. до Полонської-Василенко Н.Д. від 7 червня 1931 р. – ЦДАМЛМ. – Ф. 542. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 29-30; Лист Багалія Д.І. до Полонської-Василенко Н.Д. влітку 1931 р. – ЦДАМЛМ. – Ф. 542. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 32-32 зв.

³¹ Лист Багалія Д.І. до Оглоблина О.П. липень 1931 р. – ЦДАВО – Ф. 3561 – Оп. 3 – Спр. 8 – Арк. 57.

³² Лист Багалія Д.І. до Полонської-Василенко Н.Д. влітку 1931 р. – ЦДАМЛМ. – Ф. 542. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 32-32 зв.

³³ Лист Багалія Д.І. до Полонської-Василенко Н.Д. влітку 1931 р. – ЦДАМЛМ. – Ф. 542. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 33-33 зв.

³⁴ Лист Багалія Д.І. до Оглоблина О.П. липень 1931 р. – ЦДАВО – Ф. 3561 – Оп. 3 – Спр. 8 – Арк. 57.

³⁵ Багалій Д.І. [Самокритичний огляд наукової продукції] [з передмовами співробітників Інституту української культури та упорядника О. Багалій]. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 45332. – Арк. 2.

³⁶ Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х томах / [відп. ред. Кучмаренко В.А.]. – К., 2005. Т. 2 (1918-1941). – 2005. – С. 157.

³⁷ Єфремов С.О. Щоденники. 1923-1929 / [упоряд. О.С. Путро та ін.]. – К.: Газета «Рада», 1997. – С. 739.

³⁸ Багалій Д.І. [Самокритичний огляд наукової продукції] [з передмовами співробітників Інституту української культури та упорядника О. Багалій]. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 45332. – Арк. 9.

³⁹ Лист Багалія Д.І. до редакції журналу «Комуніст», січень 1932 р. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 45287. – Арк. 1.

⁴⁰ Лист Полонської-Василенко Н.Д. до Багалія Д.І. від 16 січня 1932 р. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 46159. – Арк. 1-2.

⁴¹ Багалій Д.І. [Самокритичний огляд наукової продукції] [з передмовами співробітників Інституту української культури та упорядника О. Багалій]. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 45332. – Арк. 10.

⁴² Там само. Арк. 5.

⁴³ Там само. Арк. 25.

⁴⁴ Там само. Арк. 30-31.

⁴⁵ Там само. Арк. 36.

⁴⁶ Там само. Арк. 35.

⁴⁷ Там само. Арк. 44.

⁴⁸ Докладніше див.: Линниченко И.А. Сочинения П. Голубовского и Д. Багалей. Критическая оценка Ивана Линниченко / Линниченко И.А. – С.-Петербург: Типография В.С. Балашева, 1883 – 43 с.; Линниченко И.А. В. Голубовский. История Северной земли до половины XIV ст. (Сборник сочинений студентов университета св. Владимира. Вып. II). Д. Багалей. История Северной земли до половины XIV ст. (Сборник сочинений студентов университета св. Владимира. Вып. IV) / И.А. Линниченко // Журнал Министерства народного просвещения. – 1883. – Май. – Часть ССХХVII (пятое десятилетие). – С. 163-203; Голубовский П.В. История Северной земли до половины XIV ст. Димитрия Багалей. Киев. 1882 г. / П.В. Голубовский // Киевская Старина. – 1882. – Т. I. – № 6. – С. 519-523; Багалей Д.И. Ответ И. Линниченко на критическую оценку книги «История Северной земли до пол. XIX стол.». Д.И. Багалей. / Багалей Д.И. – Харьков: Университетская типография, 1884. – 32 с.; Толочко О.П. Дві не зовсім академічні дискусії (І.А. Линниченко, Д.І. Багалій, М.С. Грушевський) / О.П. Толочко // Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 2. – Том 5. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 92-103.

⁴⁹ Багалій Д.І. [Самокритичний огляд наукової продукції] [з передмовами співробітників Інституту української культури та упорядника О. Багалій]. – ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 45332. – Арк. 48.

⁵⁰ Там само. Арк. 14.

⁵¹ Там само. Арк. 11-12.

⁵² Оглоблин О. Пам'яті Дмитра Багалія (1857-1932-1957). (Дмитро Іванович Багалій і українська історична наука) / О. Оглоблин // Український історик. – 1988. – № 1-4. – С. 103.

⁵³ Єфремов С.О. Щоденники. 1923-1929 / [упоряд. О.С. Путро та ін.]. – К.: Газета «Рада», 1997. – С. 441.

⁵⁴ Ця справа зберігається у Галузевому державному архіві СБ України. Фрагменти її опубліковано: Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський: Справа «УНЦ» і осіанні роки (1931–1934. – К.: Критика, 1999. – С. 241–247.

⁵⁵ Докладніше про цю справу див.: Цыганкова Э.Г. Очерк истории востоковедческих учреждений в Харькове в 20-30 гг. XX в. // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Збірка наукових праць. – 2008. – № 9. – С. 5-16.

⁵⁶ Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський: Справа «УНЦ» і останні роки (1931-1934). – К.: Критика, 1999. – С. 246-247.

⁵⁷ Історія Національної Академії Наук України. 1929-1933. Документи і матеріали / [упоряд.: Т.В. Вересовська, В.Г. Врублевський, В.А. Кучмаренко та ін.]. – К.: Наукова думка, 1998. (Джерела з історії науки в Україні). Т. 3. – 1998. – С. 285.

⁵⁸ В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського зберігається фрагмент чернетки праці Д.І. Багалія «Нариси української історіографії за доби феудалізму й доби капіталістичної» (ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 45055. – Арк. 1-7). Для порівняння було взято видання цієї роботи у «Вибраних працях» Д.І. Багалія. Аркуши чернетки співпадають зі сторінками 500-504.

⁵⁹ Детальніше про цю працю див.: передмову В.В. Кравченка до видання Багалій Д.І. Нариси української історіографії за доби феудалізму й доби капіталістичної / Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. – Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України / упорядкув., вступ. ст., комент. В.В. Кравченка. – Х.: Золоті сторінки, 2001. – С. 23-27; Кіржаєв С.М. З наукової спадщини академіка Багалія // Архіви України. – 1993. – № 1-3. – С. 54-56.

⁶⁰ ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 45055. – Арк. 6.

⁶¹ Багалій Д.І. Нариси української історіографії за доби феудалізму й доби капіталістичної / Багалій Д.І. / [упорядкув., вступ. ст., комент. В.В. Кравченка]. – Х.: Золоті сторінки, 2001. (Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т.). Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України. – 2001. – С. 503.

⁶² ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 45055. – Арк. 7.

⁶³ Оглоблін О. Пам'яті акад. Д.І. Багалія (1857-1932) / О. Оглоблін // Україна. – 1932. – № 1-2. – С. 167-170.

⁶⁴ Дроздовський В. Д.І. Багалій / В. Дроздовський // Труды института славяноведения Академии Наук СССР. – Т. І. – Ленинград: Изд-во Акад. Наук СССР, 1932. – С. 402-405.

⁶⁵ Кравченко В.В. Історик для України / Україна, імперія, Росія. Вибранні статті з модерної історії та історіографії. – К.: Критика, 2011. – С. 194.

⁶⁶ Бойко І.Д. До сторіччя з дня народження видатного українського історика Д.І. Багалія / І.Д. Бойко // Український історичний журнал. – 1957. – № 2. – С.105-109; Дядиченко В.А. Развитие исторической науки на Украине (1917-1963) / Дядиченко В.А., Лось Ф.Е., Сарбей В.Г. // Вопросы истории. – 1964. – № 1. – С. 6-7.

⁶⁷ Очерки истории исторической науки в СССР / [под ред. М.В. Нечкиной]. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. Т. III. – 1963. – С. 273.

⁶⁸ Кравченко В.В. Передмова / Україна, імперія, Росія. Вибранні статті з модерної історії та історіографії. – К.: Критика, 2011. – С. 7.